

Vlado Gerič

Prehajanje liberalne v demokratično državo

Danes si ne moremo predstavljati liberalne države, ki ne bi bila demokratična, in demokratične države, ki ne bi bila liberalna. Zato je samoumevnost trditve Norberta Bobbia* v njegovi knjigi *Liberalismo e democrazia*, s katero liberalno državo ohrani le še kot libertarno, torej v polju ekonomije, kar prelahkotna. S tem je zamolčana tudi demokracija, ki pa v nekem sodobnem kontekstu, v katerem ni več možen antični ideal demokracije, ostaja vselej nepopolna. Vlagati vse moči v raziskovanje temeljnega vprašanja demokracije - t.j. kdo naj vlada: eden, mnogi ali vsi in že v naprej vedeti, da je prvi odgovor nezaželen, zadnji pa nemogoč - je neplodno početje. Morda je lahko demokracija nekakšen "krovni" pojem, toda v tem primeru prej prikriva kot odkriva, da je odgovor na njeno temeljno vprašanje odvisen od upoštevanja nečesa drugega - načela svobode. Ob demokraciji bi lahko to vprašanje tudi zanemarili, toda pri razumevanju liberalne države je prav spoštovanje tega načela tisto, kar jo razlikuje od drugih držav. Tisto, kar mora voditi neko politiko in kar mora upoštevati vsaka dobra politika in vsaka dobra država, je prav načelo svobode in njegova moralna moč. Zdaj gre za to, da mu damo in vrnemo ves pomen in moč.

Načelo svobode daje pečat in budi naše zanimanje tudi za koncept liberalne države v delih Norberta Bobbia. Naslonjen na tradicionalno liberalno izročilo Milla in Spencerja ter tisto italijansko liberalno dediščino, ki jo predstavljata L. Einaudi in G. Salvemini, Norberto Bobbio svojo zasnovo liberalne države gradi na neokontraktualizmu in sintezi s tistim liberalizmom Benedetta Croceja, ki razvija načelo svobode.

** Norberto Bobbio je rojen 1909. leta v Torinu. Bil je profesor politične filozofije in pravne teorije na Univerzi v Torinu; 1984. leta je prejel priznanje doživiljenjskega senatorja Republike Italije, ob lanskih volitvah predsednika italijanske republike je odklonil kandidaturo za to funkcijo. Pravniki, filozof in teoretik demokracije je avtor številnih del s teh področij, ki so prevedena v mnoge jezike. Posebej veliko je prevajal v špansko govorečem svetu. Nekatera pomembnejša njegova dela so: **Giusnaturalismo e positivismo giuridico**, 1965; **Politica e cultura**, 1955; **Una filosofia militante, studi su Carlo Cattaneo**, 1971; **Quale socialismo**, 1976; **Le ideologie e il potere in crisi**, 1981; **Stato, governo e il potere in crisi**, 1981; **Thomas Hobbes**, 1989;*

Democrazia, maggioranza e minoranza, 1981; Il futuro della democrazia; Liberalismo e democrazia, 1988.

V tem članku želimo prispevati k orisu liberalnega koncepta demokratične države, kot ga je izoblikoval Norberto Bobbio v svojih pomembnejših politično-filozofskih delih, objavljenih v zadnjem desetletju. Predstavili bomo klasifikacijo razvoja države in pojmovanje liberalizma. Podrobneje bodo prikazane utemeljitev, klasične opredelitve in nekatere plati ter kategorije liberalne države. Liberalna država bo posebej obravnavana v odnosu do paternalistične države in države blagostanja. Na koncu bomo orisali še elemente demokratične države.

I. Konceptualizacija razvoja države

Kot temelja standardnemu konceptu klasifikacije razvoja države Bobbio postavlja mesto politike v družbi in vlogo posameznika v politiki. To sta tudi predpostavki za hipotezo, da je država nastala iz potrebe po reguliranem načinu reševanja konfliktov med posamezniki.

Na osnovi takega kriterija Bobbio opredeli štiri koncepte držav. Prvega predstavlja *totalna država*, v kateri je politika vse, ni pa stvar vseh. Drugega predstavlja *demokratična* oziroma *liberalna država*, kjer politika ni vse, a je stvar vseh. Treba je opozoriti, da Bobbio kljub hkratni navedbi razlikuje liberalno in demokratično državo. Prepričan je sicer, da je samo liberalna država demokratična in da ni demokracije brez liberalne države. Toda hkrati opozarja, da sta liberalizem in demokracija odgovora na dvojje različnih vprašanj.

Tretji koncept predstavlja *oligarhična država*, kjer politika ni vse, a tudi ni stvar vseh. Zadnji, četrti koncept, Bobbio opredeli kot Rousseaujevo "republiko", v kateri je politika vse in je stvar vseh. Bobbio pravi, da je sreča, da se slednja oblika ni nikoli uresničila, čeprav je bila ideal gibanja iz '68. leta. Kljub temu pa se nam zdi, da je ta koncepcija našla svoj izraz, vsaj na normativni ravni, v praksi jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja.

Osrednje njegovo zanimanje je namenjeno tistemu konceptu države, kjer politika ni vse, a je stvar vseh - torej liberalni (oz. demokratični) državi. Veliko se je ukvarjal tudi s paternalistično državo, ki se kot tip države nevarno približuje konceptu totalne države. Za totalno državo velja načelo, da je politika vse. Vsi človekovi interesi so omejeni na interes polisa, človek je popolnoma politiziran tako, da je utopljen v državljano, zasebna sfera pa je popolnoma izključena iz javne sfere.

II. Pojem liberalizma

Praden preidemo k pregledu osnovnih vodil utemeljevanja liberalne države velja predstaviti, kaj Bobbio pomeni pojem "liberalizem". Obravnaval ga je iz različnih zornih kotov. Zato ima zanj

tudi široko paleto pomenov. Toda zdi se, da je tudi za Bobbia bistvo liberalnega nauka povzeto s Hayekovim stališčem, ki ga imajo mnogi za nekakšen seštevek sodobnega liberalnega nauka (Bobbio, 1992: 105). V tem stališču je avtoritarno potrjeno prvotno jedro klasičnega liberalizma: teorija omejevanja državne moči, ki izhaja iz predpostavljenih pravic ali interesov posameznika. Te pravice so vselej pred in nad politično močjo. Zato liberalni nauk v vseh tradicionalnih različicah zlasti pa tisti iz anglosaksonskega sveta, zagovarja stališče, da so najliberalnejše tiste države, ki imajo najmanj moči, torej, kjer je sfera negativne svobode najširša. Po ekonomski teoriji tega nauka je liberalna država pristaš tržne ekonomije; po njeni politični teoriji pa pristaš države, ki upravlja kar najmanj - torej, minimalne države. Predpostavka ekonomskega in političnega liberalizma je etični liberalizem, ki na prvo mesto postavlja posameznika in potemtakem individualno svobodo (negativno in pozitivno).

V liberalni koncepciji je omejen vsak, ki ima politično moč. Omejitev velja tudi za ljudsko vladavino, ali z drugimi besedami, za demokratično vladavino, v kateri imajo vsi državljani pravico vsaj posredno sodelovati pri sprejemanju ključnih odločitev in v kateri vlada večina. Kje so meje med močjo države in pravicami posameznika, je nemogoče dokončno določiti.

III. Liberalna država

Liberalna država nastaja na tleh moderne države. Čeprav moderna država ni nujno tudi liberalna država, pa je liberalna država moderna država. Moderna država je zasnovana kot antiteza srednjeveški državi. V klasični podobi moderne -teritorialne države odseva unitarna, centralistična država z močno vlado, ki upodablja stoletno podobo državne oblasti kot suverene oblasti. Tu se že pojavljata posameznik in delitev oblasti na tri veje, ni pa še uveljavljen koncept omejevanja države.

Začetki liberalne države predstavljajo večplasten proces, ki se zaradi potreb zgodovinskega utemeljevanja liberalne države kaže kot posledica progresivnega krčenja absolutistične kraljeve moči. Hkrati liberalna država nastaja tudi kot izid revolucionarnih prevratov, ki jih prinesejo zaostrene krize.

Pričetek zgodovine liberalne države se ujema s koncem konfesionalne države, ko jo nadomešča država, ki je nevtralna ali agnostična do religioznih opredelitev svojih državljanov. Pričetek se ujema tudi z dokončnim pretrganjem s privilegiji in fevdalnimi vezmi ter z zahtevama po svobodnem razpolaganju z dobrinami in svobodni menjavi, kar označuje nastanek in razvoj meščanske trgovske družbe (Bobbio, 1992: 20).

Zgodovina liberalne države na evropskih tleh se lahko upravičeno prične v obdobju restavracije - obdobju, ki ga tudi za

Bobbio najbolj izrazi vznesena označitev Benedetta Croceja (1866-1952) - "svobodarska religija". To je "obdobje klitja" nove civilizacije, to so začetki moderne svobode (Bobbio, 1992: 57). Teh začetkov Bobbio sicer ne vidi tam v germanskih gozdovih, kjer jih je odkril Hegel, sledeč Montesquieuju. Zanj je začetke potrebno poiskati v Angliji 17. stoletja, kjer je talilnik puritanske revolucije odprl pot za ideje svobode posameznika, vere, mišljenja in tiska - ideje, ki bodo postale stalne v liberalni misli.

V tem zgodovinskem kontekstu nastajanje liberalne države teče skozi dvojni proces: hkrati, ko se osvobaja politična oblast od religiozne, in torej nastaja laična država, se osvobaja tudi ekonomska oblast od politične in nastaja država svobodnega trga. Oblikuje se liberalno pojmovanje države in ozavešča z ustavo se zagotavlja razmejitev med državo in ne-državo. Ne-država je religiozna družba, intelektualno in moralno življenje posameznika in skupin kot tudi meščanske družbe (ali ekonomski odnosi v Marxovem pomenu).

V primerjavi s predliberalno državo je nastajajoča liberalna država izgubila nekaj odločilne moči. S podelitvijo državljske pravice je liberalna država izgubila monopol ideološke moči, s podelitvijo ekonomske svobode pa hkrati tudi ekonomsko moč. Od prejšnje vsemogočnosti ji je ostal le monopol legitimne uporabe sile. Toda tudi ta monopol je omejen s priznavanjem človekovih pravic in različnih pravnih obvez, ki se vpišejo v poreklo zgodovinskega lika pravne države.

Filozofska predpostavka liberalne države kot omejene države je nauk o naravnih pravicah, ki ga je razvila naravnopravna šola. Naravno pravo Bobbio opredeljuje kot nauk, po katerem obstajajo zakoni, ki jih ne postavlja človeška volja. Ti zakoni so torej predhodnik nastanku vsake družbene skupine (Bobbio, 1992: 7). Po tem nauku vsi ljudje - brez izjem - prejmejo od narave, torej neodvisno od lastne volje ali volje drugega ali več drugih posameznikov, pravico do svobode, varnosti in sreče. Država mora te pravice spoštovati, vanje ne sme posegati in zagotoviti mora njihovo spoštovanje. V idealni liberalni državi naj bi bila edina obveznost države preprečevati posameznikom, da škodijo drug drugemu. Tudi na ta način se liberalna država kaže kot minimalna država.

Posameznik je torej temelj koncepta liberalne države in same "stvarnosti" moderne družbe in države. Ta moderna država je seveda predvsem liberalna država, moderno družbo pa tudi Bobbio opredeljuje kot poliarhično.

Individualistično izhodišče v snovanju države in družbe se izvaja s posebnim sredstvom, ki posameznikom omogoči vzpostavitev države in družbe. To sredstvo je družbena pogodba. Ta pogodba je možna, ker v skladu s teorijo naravnih pravic v naravi obstaja zakon, ki vsakemu posamezniku daje določene temeljne pravice. Te naravne pravice lahko posameznik uresničuje samo v svobodnem in urejenem sožitju. Sožitje pa je možno doseči s prostovoljnimi

sporazumom, ki od vseh posameznikov, ki nanj pristanejo, zahteva vzajemno in recipročno odpovedovanje določenim pravicam.

Stanje pred nastankom države, torej preddržavno stanje, je tudi tu pojmovano kot naravno stanje. Vendar to ni stanje vojne vseh proti vsakomur, ampak so posamezniki tisti, ki težijo k združevanju, saj si le tako lahko ohranijo svoje življenje in svobodo. Za Bobbia ljudje po naravi niso slabi. Po naravi slabi ljudje so predpostavka srednjeveškega izhodišča, ki se izteče v zagovor despotske države. Velja namreč, da če ljudje po naravi niso dobri, potem morajo biti prisiljeni, da bodo dobri. Instrument prisile je seveda država. Razpolaganje s to strašno močjo prisile je kriterij razvrščanja v raso gospodarjev. Komur pa je usojeno ubogati, pripada rasi slug. Že od Aristotela velja, da so režimi, v katerih so odnosi med vladarji in tistimi, ki jim vladajo, podobni odnosu med gospodarji in sužnji, despotske monarhije (Bobbio, 1976: 61).

Uveljavitev naravnih pravic in teorija družbene pogodbe sta tesno povezani. Skupno jima je individualistično razumevanje družbe. Kategorija individualnosti je v liberalni tradiciji postavila most za uvedbo kategorije različnosti. Temu nasprotno je v organicistični tradiciji kategorija individualnosti omogočila izpeljavo državne enoličnosti. Organicistično razumevanje družbe ceni harmonijo, celo prisilno slogo in obsoja spopad kot element družbenega nereda in razpada. Vsi, ki zavračajo organicizem, poudarjajo, da je nasprotje med posamezniki in skupinami, ki nastaja v njihovem medsebojnem tekmovanju, blagodejno in nujno za tehnični in moralni napredek človeštva (Bobbio, 1992: 27). Torej, v nasprotju z organicistično teorijo, ki že od Aristotela naprej prepričuje, da je celota pred deli, liberalna teorija postavlja posameznika pred družbo (Bobbio, 1984: 10). Uveljavitev individualizma kot liberalnega izhodišča je bila tista prelomnica, ki je omogočila, da se vprašanje države ni več obravnavalo s stališča suverene oblasti, ampak s stališča podanika. Brez te spremembe nauk o liberalni državi ne bi bil mogoč.

V liberalnem nauku je država zasnovana kot minimalna in močna država. To je logična izpeljava individualističnega izhodišča liberalizma. V liberalističnem nauku, tako kot tudi v anarhističnem, je država za posameznika zlo. Toda za razliko od anarhizma je za liberalizem država nujno zlo, ki ga ni mogoče ne odpraviti ne ukiniti (Bobbio, 1992: 19). Če imamo opraviti z zlom, potem je boljše manjše kot večje. Manjše zlo - minimalno državo je lažje kontrolirati. Zlo(rabljeno) moč države lahko toliko lažje preprečimo, kolikor bolj zamejeno in ozko je področje interveniranja države.

Liberalna država je omejena država tako glede pooblastil kot funkcij (Bobbio, 1984: 15). Ko govorimo o omejeni državi, omejeni glede pooblastil, govorimo o pravni državi. Njeno nasprotje je absolutna država. Ko govorimo o omejeni državi, omejeni glede na funkcije, govorimo o minimalni državi. Njeno nasprotje je maksimalna država. Liberalizem vključuje državo v obeh smislih: kot pravno

in kot minimalno. Toda to še ne pomeni, da sta v liberalni državi nujno prisotna hkrati oba elementa. Možna je pravna država, ki ni minimalna (sodobna socialna država). Možna je tudi minimalna država, ki ni pravna (takšen je Hobbsov Levijatan, ki je hkrati absoluten in liberalen v ekonomiji).

Pri teh terminih pa moramo biti pozorni, da antiteze minimalna/maksimalna država ne zamenjamo z antitezo slabotna/močna država. To sta dve različni antitezi in ni nujno, da se pokrivata. Prav sodobna država blagostanja je taka: maksimalna in slabotna.

Liberalna država je ustavna država. Antiteza ustavni državi ni kakšna "neustavna" ali "brezustavna" država, ampak absolutna država. Kriterijev razlikovanja med njima je več. Eden od najpomembnejših je vsekakor kriterij javnosti in vidnosti oblasti. Ne gre le za tradicionalni pomen, ki se v liberalni misli pojavlja kot vprašanje vrednotenja političnega pomena periferije glede na center. Lokalna vladavina je ideal, ki se navdihuje z načelom, da je oblast toliko bolj vidna kolikor bliže je.

Javnost in vidnost sta pomembnejši pri preobrazbi moderne države v pravno državo. Javno gre tu razumeti kot neskrivnostno, odprto za "javnost". Tajnosti seveda ni mogoče povsem odpraviti niti v liberalni državi, toda javnost mora biti pravilo, tajnost pa le izjema. Vselej je bila in bo neka nevidna oblast proti državi. Ta nevidna oblast vključuje delikventna združenja, mafijo, subverzivne asociacije, konspirativne in teroristične skupine. Vselej je bila in zdi se, da nikoli ne bo mogoče zmanjšati neke nevidne oblasti znotraj države, ki zajema tajne službe za notranjo in zunanjo varnost države (Bobbio, 1990: 45). Vsega tega najbrž ne bo mogoče nikoli ukiniti. Povsem nedopustna v demokratičnem režimu pa je nevidna oblast, ki deluje ob državni oblasti, skupaj, znotraj in zoper njo - v nekaterih zadevah konkurenčno, v nekaterih v sožitju.

Nove dileme glede javnosti pa postavlja tudi sodobna vloga države in političnega razreda pri upravljanju z ekonomijo. Tam, kjer je država prevzela vlogo upravljanja z ekonomijo, politični razred ne vlada več samo preko tradicionalnih oblik, zakonov, predpisov in uredb (Bobbio, 1984: 106), ki so, odkar obstaja parlamentarna ureditev in pravna država, postali del vidne oblasti. V tem primeru vlada tudi preko upravljanja z velikimi centri ekonomske moči (banka, državna industrija, industrija, subvencionirana s strani države). Od tu politični razred jemlje sredstva za obstoj partijskih aparatov, iz katerih črpa svojo legitimnost za vladanje preko volitev. Za razliko od tradicionalne zakonodajne in izvršne oblasti vladavina z ekonomijo pripada sferi nevidne moči, ker se izmika, če ne formalno, potem pa stvarno, demokratični in sodni kontroli. Na ta način se pričinja ožiti tudi pravna država.

S kategorijo "pravna država" na splošno razumemo državo, v kateri so javna pooblastila regulirana s splošnimi normami (s temeljnimi ali ustavnimi zakoni) in se izvajajo v okviru sprejetih zakonov. Nujen element pravne države je tudi zajamčena pravica

vsem državljanom, da neodvisna sodišča na njihovo zahtevo ugotavljajo in preprečujejo zlorabo in prekoračitev oblasti. Pravna država v pravem pomenu te besede je država, ki ne le da izvršuje oblast *sub lege*, ampak to dela v mejah ustavnega priznavanja t.i. "nedotakljivih" pravic posameznika. Torej za pravno državo ni dovolj, da dela po zakonih, ampak mora delovati tako, da ne prestopi meja, ki jih postavljajo "nedotakljive" pravice posameznika.

Po liberalnem nauku pravni državi pripadajo vsi ustavni mehanizmi, ki onemogočajo ali otežujejo arbitrarno in nezakonito izvrševanje oblasti ali preprečujejo ali ne opogumljajo njene zlorabe ali nelegalne uporabe.

Med njene najbolj pomembne mehanizme lahko štejemo (Bobbio, 1992: 16):

1. podrejenost izvršne oblasti zakonodajni oblasti ali točneje, podrejenost vlade, kateri pripada izvršna oblast, parlamentu, ki je nosilec zakonodajne oblasti in oblasti političnega usmerjanja;
2. odgovornost parlamenta v izvrševanju redne zakonodajne oblasti pristojnemu sodišču, kateremu je zaupan nadzor nad ustavnostjo zakonov;
3. relativno avtonomijo lokalnih oblasti od centralne, v vseh oblikah in na vseh stopnjah;
4. od politične moči neodvisno sodstvo.

IV. Nekatere kategorije liberalne države

Kategorija družbene pogodbe ima v analitičnem instrumentariju N. Bobbia večji pomen od racionalne hipoteze, saj v njej prepoznavna vse več in vse bolj uporabljano sredstvo vladanja. Najbolj očiten primer tega so kolektivne pogodbe, ki so v današnji poliarhični družbi rezultat pogajanj in sporazumov. Vendar pa se današnji pomen družbene pogodbe nanaša na povsem drugačno obliko političnih odnosov, kot je bila zamišljena v idealnem modelu. V idealnem modelu so glavni subjekti posamezniki, ki se odločijo vzpostaviti državo. Posameznik je suveren, ker je bodisi sam ena od pogodbenih strani bodisi nekdo tretji, v korist katerega so se posamezniki, ki so odločeni stopiti iz naravnega stanja, s pogodbo dogovorili. V tem modelu ni prostora za posredniška telesa, socialne skupine, korporacije, torej za partikularne skupnosti, ki so umeščene med posameznike in globalno družbo (politično ali civilno skupnostjo). V nasprotju s tem idealom so danes protagonisti novih družbenih pogodb prav ta posredniška telesa, za katera je tradicionalna doktrina domnevala, da jih ne bo treba upoštevati.

Tema družbene pogodbe in odnosov, pojmov ter postopkov, ki nastajajo v praksi sklepanja pogodb, znova aktualizira kategorije trga - t.j. političnega trga, ki postavlja vsebino političnih odnosov v drugačno luč. Glasovanje volilcev posledaj ni več izrekanje mišljenja,

ampak je akt menjave. Volilni glas postane blago, s katerim volilec trguje s političnim razredom. Toda resnični odnosi menjave ne potekajo v odnosu med političnim razredom in državljanom, ampak v odnosu velikih interesnih skupin in skupin moči v pluralistični in poliarhični družbi kapitalistične demokracije.

Tematiziranje teh odnosov s kategorijami trga in tržnih odnosov nadomešča in izriva konceptualizacije, ki so v teh odnosih videle predvsem spopade in konflikte s pogosto negativnimi izidi. V odnosih menjave seveda prihaja tudi do spopadov, toda ti se razrešujejo s pogajanjem, transakcijami, kompromisi, sporazumi in dogovori. Spopadi se zaključijo ali se vsaj pričakuje, da se bodo zaključili, z družbenimi sporazumi, ko gre za družbene sile (sindikati), s političnimi sporazumi, ko gre za politične sile (politične partije) ali pa celo z nacionalnimi sporazumi, ko gre za ustavno reformo.

Najsi gre za kategorije družbene pogodbe ali pa za koncept političnega trga, se zdi, da so izidi presenetljivi takoj, ko se prično uporabljati sredstva individualistične koncepcije družbe in države v sodobni poliarhični družbi. Družbena pogodba je bila koncipirana predvsem za zaščito pogodbenih strank - posameznikov. V sodobni družbi pa na njihovo mesto stopijo kot pogodbene stranke velike interesne skupine. Pogodba ne ščiti več samo posameznika, ampak ji je vsiljena funkcija kodifikacije distributivne pravičnosti.

Kodifikacija distributivne pravičnosti, če že ne odpravi povsem, potem vsaj poseže v prvobitno funkcijo družbene pogodbe - zaščito pogodbenih strank, t.j. posameznikov. Pogodbeni odnosi med posamezniki, torej zasebni odnosi, so le paritetni odnosi. Načelo distributivne pravičnosti pa ob vzpostavljanju paritetnih odnosov na družbeni ravni vzpostavlja tudi neparitetne odnose na ravni posameznikov - zasebnikov. Zato se Bobbiu postavlja vprašanje, ali družbeni pogodbi liberalov lahko zoperstavimo tudi projekt družbene pogodbe, ki v svoja določila vključuje načelo distributivne pravičnosti (projekt liberalnega socializma).

Presenetljiv je izid aplikacije podobe pogodbe še na neki drugi ravni. Ob sklepanju pogodbe je le-ta temelj sistema skupnega življenja. Brž ko pa se utemeljujoča funkcija prvobitne pogodbe izčrpa, pogodba preneha biti glavni izvor prava - torej izvor ureditve družbenih odnosov. Glavni izvor prava je sedaj zakon, ki pa ni več sporazum med enakimi, ampak vzpostavlja odnose nadrejenosti in podrejenosti. Zakon postane tisto, kar zagotavlja enotnost celote. Tisti pa, ki ima moč ustvarjanja zakona, postane suveren.

V tej ideji ustvarjanja zakona in zagotavljanja njegovih funkcij lahko vidimo praktičen izraz ideje, ki je prisotna vse od grškega polisa - to je ideja o totaliteti, ki združuje dele, ki bi se sicer stalno spopadali. Celotna teorija moderne države je usmerjena k zakonu kot glavnemu izvoru normiranja odnosov skupnega življenja. Dejansko je obličje zakona zoperstavljeno obličju pogodbe. Normativna moč pogodbe je podrejena moči zakona in njena moč se

izraža samo v mejah veljave določenega zakona. Ponovno se normativna moč pogodbe pojavi tam, kjer se suverenost posameznih držav sooči z enako suverenostjo drugih držav.

Toda tudi vse te ideje vzpostavljanja totalitete nad deli preko zakonov, primat zakonodajne oblasti, enotnost oblasti in suverenost - izražajo le "videz". Resničnost političnega življenja je popolnoma drugačna. Politično življenje resničnosti ni nobena harmonizirana totaliteta, ampak se odvija s spopadi, ki se nikoli dokončno ne razrešijo. Rešitve so trenutni sporazumi, premirja in tiste dolgotrajne mirovne pogodbe v podobi ustav. Tako ugotovljamo, da imamo na eni strani neprekinjeno kontinuiteto stoletnih spopadov (med stanovi in monarhi, med parlamentom in krono...), na drugi strani pa nauke o državi, ki temeljijo na pojmih suverenost, enotnost oblasti in primat zakonodajne oblasti (Boden, Rousseau, Hobbes, Hegel ...).

V spopadih med koncepti družbene pogodbe in zakona je prevladala doktrina o državi, kjer vlada primat javnega prava. Tako odnosov javnega prava ne moremo razumeti s kategorijami civilnega prava (Bobbio, 1984: 141). To nemožnost morda najbolj ilustrira izkušnja Heglove pozicije. Glavni kategoriji civilnega prava: lastnina in pogodba mu niso bile dovolj, da bi razumel stvarnost javnega prava. Organizacijo totalnosti lahko po Heglu določa le javno pravo. Civilno pravo pa se ukvarja izključno z reševanjem sporov med neodvisnimi strankami, ki kot take ostajajo navkljub pravnim obvezam. Kategorije civilnega prava Heglu ne nudijo dovolj prepričljivo opravičilo veličanstva države, ki ima pravico razpolagati z življenjem in s smrtjo prebivalstva in iz katere prebivalstvo ne more izstopiti kot iz kateregakoli društva. Po tem pojmovanju odnosov med civilnim in javnim pravom predstavlja srednjeveška družba, v kateri se lahko vsi politični odnosi uokvirijo v discipline civilnega prava, dobo padca. Zato po Heglu Nemško cesarstvo ni več država, saj se odnosi med cesarstvom in vladarji, kot odnosi med samimi vladarji, ki bi morali biti utemeljeni z javnim pravom, urejajo kot odnosi, ki pripadajo področju civilnega prava.

V. Liberalna država proti paternalistični državi in država blagostanja

Poglavitno nevarnost za liberalno državo, in seveda s tem tudi za demokracijo, vidi Bobbio v nevarnostih paternalizma. Paternalizem je tudi tu razumljen kot nauk, ki državi pripisuje pravico, da se meša v notranjo sfero posameznika (Bobbio, 1992: 76). Temelj tega vmešavanja je mišljenje, da mora biti vsak, tudi odrasli posameznik, zaščiten pred lastnimi nagnjenji in lastnimi težnjami. Liberalistični nauk Milla, Locka in Kanta je pravo nasprotje temu nauku - še več: v tej optiki je liberalizem antipaternalistični nauk *par excellence*. Če paternalizem predpostavlja, da je posameznika potrebno zaščititi

pred njim samim, liberalizem izhaja iz etične predpostavke, na temelju katere je, kot pravi Mill "človek edini avtentični varuh svojega lastnega zdravja, kakor fizičnega, tako tudi mentalnega in duhovnega".

Tako kot tradicionalni predstavniki liberalizma (J. Lock, I. Kant, Adam Smith...) tudi Bobbio vidi nevarnost paternalizma v državi blagostanja. Intervenca države zunaj njenega področja delovanja, t.j. notranje in zunanje ureditve, pripelje do enoličnih oblik obnašanja v družbi, ki onemogočajo človeka v njegovi težnji k raznolikosti in dejavnosti. Paternalistična država oziroma država blagostanja na ta način ogroža osebne svobode posameznika. S tem je izpostavljena etična razsežnost države blagostanja, ki jo je ekonomska kritika, ki danes prevladuje v kritiki pojma države blagostanja, zakrivala. Tako smo bili prikrajšani za zavest o močnem etičnem naboju zgodnjega liberalizma. Blokiran je spomin na dejstvo, da je bila obramba avtonomije posameznika glavni smisel kritike paternalizma.

Kljub vsej kritiki pa Bobbio docela ne zavrne države blagostanja. Ne gre le za to, da današnja paternalistična država ni delo prosvetljenega vladarja, ampak demokratičnih vlad. Morda je bolj pomembno to, da je današnja država blagostanja rezultat velikega zgodovinskega kompromisa med delavskim gibanjem in zrelim kapitalizmom. Ne moremo niti mimo dejstva, da je predvsem proizvod masovne demokracije, ali bolje rečeno, proizvod demokracije masovnih partij. Država blagostanja se je razvijala tudi kot posledica širjenja političnih pravic na nepismene in brezzemljaše, ki so postavljali svoje zahteve: delo, socialna podpora, stanovanje, zdravstvo. Lahko bi rekli, da je bila država socialnih služb odgovor na pravične zahteve, ki so prihajale od spodaj.

Bolj kot ta zgodovinska in razvojna stran je pomembno dejstvo, da so načela države blagostanja globoko vsidrana v družbeni strukturi. Vsaka družba, ki želi obstati, mora imeti vsaj kakšen kriterij distributivne pravičnosti. Vlada lahko in mora posamezniku vsiliti obnašanje, ki ne bo škodilo drugim, obenem mu mora vsiliti del trpljenja in žrtev so nujna, da se družba ali posamezniki obranijo pred uničenjem in mučenjem (Bobbio, 1984: 116). To trpljenje in žrtve je potrebno razdeliti po načelu enakosti. To načelo pa ni nič drugega kot načelo distributivne pravičnosti.

Prehod iz liberalne države v državo blagostanja je obeležil prehod iz zaščitno-represivne oblike prava v vzpodbujevalno obliko. Seveda nikjer ni bilo nikoli države, ki bi samo prepovedovala in ne bi tudi vzpodbujala koristnih obnašanj za skupno življenje (ena od takšnih temeljnih funkcij države se pojavi pri zaščiti pred drugo državo) (Bobbio, 1984: 117). Toda danes ni več dovolj komutativna pravičnost, ki bi na vsako dobro ali zlo dejanje odgovorila, po merilu aritmetične enakosti, z enakim dobrim ali zlim. Da bi družba obstala skupaj, mora vpeljati tudi merilo distributivne pravičnosti. Problem, ki se tu pojavi, je naslednji: razdeliti, toda na osnovi katerih meril. Polemike o državi blagostanja nastaja-

jo iz različnega odgovora na to vprašanje. Kaj razdeliti in po katerih merilih je črta ločnica med pristaši liberalne države in države blagostanja.

VI. Liberalna država in demokratična država

Liberalna država ni le zgodovinski prostor, na katerem se je razvila država blagostanja, ampak se je na njenem prostoru razvila država, kakršna prevladuje danes v zahodnem svetu - demokratična država. Demokratična država ni nov tip države, v osnovi predstavlja le razširjeno liberalno državo. Za Bobbia je samo liberalna država lahko demokratična in samo demokratična država je liberalna. Ta današnja oblika države ni več ne minimalna država ne maksimalna država totalitarnih režimov. Današnja demokratična praksa je zgodovinska posledica ali vsaj zgodovinsko nadaljevanje liberalizma.

Liberalna država ni le zgodovinska, ampak je tudi pravna predpostavka *demokratične države*. Liberalna in demokratična država sta na dva načina medsebojno odvisni:

1. v smeri, ki gre od liberalnosti k demokratičnosti, so nujne določene svobode za pravilno izvrševanje oblasti;
2. v nasprotni smeri, od demokracije k liberalnosti, je nujna določena demokratična oblast, da bi zagotavljala obstoj in utrjevanje temeljnih svoboščin.

Drugače rečeno: malo verjetno je, da bi neka neliberalna država zagotavljala pravilno funkcioniranje oblasti, in hkrati je malo verjetno, da bi nedemokratična država lahko jamčila osnovne svoboščine. Zgodovinski dokaz te medsebojne odvisnosti je dejstvo, da liberalna in demokratična država, če padeta, padeta skupaj. Danes so edino demokratične države tiste, ki so nastale iz liberalnih revolucij, in edino demokratične države ščitijo pravice človeka: vse avtoritarne države na svetu so hkrati antiliberalne in antidemokratične (Bobbio, 1992: 47).

Liberalizem tako ni samo kompatibilen z demokracijo, ampak je demokracija lahko tudi posledica naravnega razvoja liberalne države. Pri tem demokracije ne smemo gledati s stališča njenega egalitarnega ideala, ampak s stališča njene politične formule - t.j. ljudske suverenosti (Bobbio, 1992: 45). Izpeljava te formule pomeni, da ima kar največje število državljanov pravico neposrednega in posrednega sodelovanja v sprejemanju kolektivnih odločitev.

V času formiranja liberalne države so mnogi liberalni avtorji spodbijali zaželenost širjenja pravice glasovanja, ker naj bi bilo to nezdržljivo tako s pravno kot z minimalno državo. Toda danes so ti elementi med seboj tako odvisni, da si ni več mogoče, tako kot na začetku, predstavljati nedemokratične liberalne države. O tem nas prepričujeta vsaj dva razloga:

- a) demokratični postopek je nujen za ohranjanje temeljnih osebnih pravic, pravic, ki predstavljajo osnovo liberalne države;
- b) ohranjanje teh pravic je nujno za delovanje demokratičnega postopka.

Katere so značilnosti demokratične države? Bobbio se k temu vprašanju vrača pogosto in z različnih točk. Jasno je, da demokratična država vsebuje vse tiste temeljne določnice, ki jih vsebuje tudi liberalna država, saj je demokratična država v bistvu razširjena liberalna država. Zato sta za demokratično državo značilni dve instituciji, ki ju dolgujemo tradiciji liberalne misli. Ti instituciji sta najbolje povzeti, kot pravi Bobbio, v briljantni misli Michela Walzera, da je duh liberalizma v "umetnosti delitve". Prvo institucijo predstavlja delitev države od cerkve, javne od zasebne oblasti in civilne družbe od političnega sistema. Drugo institucijo predstavlja delitev znotraj političnega sistema, t.j. delitev med enimi in drugimi. najvišjimi oblastmi (Bobbio, 1990: 95). Gre za delitev na zakonodajno, sodno in izvršno oblast.

Seveda demokratična država ni samo preprost podaljšek liberalne države. Od nje jo Bobbio razlikuje že zato, ker je demokratična država manj učinkovita, saj je nanjo naslovljeno več zahtev, do katerih je pripomogla sama. Posebnost demokratične države je tudi politični trg (politik kot podjetnik), ki se je povzpел nad ekonomski trg in ga korigiral ali pa spodjedal - odvisno od kod gledamo (Bobbio, 1984: 136).

Pomembna značilnost demokratičnih držav je oblast, ki se izvaja v okviru z ustavo določenih meja, obenem pa je oziroma mora biti vselej podrejena zunanji kontroli. Pomembni sta predvsem dve kontroli. Prva je tista, ki izhaja iz svobode tiska in ki dovoljuje oblikovanje javnega mnenja. Brez javnega mnenja in brez oblikovanja javnosti, ki pretendira na pravico biti informirana o odločitvah, ki so sprejete v kolektivnem interesu, in izrekati o njih kritiko, ni demokracije. Druga kontrola temelji na instituciji delitve oblasti in nastaja iz nadzora zakonodajne oblasti nad vlado. Načelo "javnosti oblasti" je regulator demokratične vladavine in prav to načelo jo razlikuje od vseh dosedanjih oblik vlade. "Javnost oblasti" je izhodišče tudi za odlično obvezo države: javno moralnost. V demokratični državi javna moralnost ni le obveza kar tako, ampak je to tako pravna kot politična obveza in nenaposed tudi moralna obveza države.

Poleg navedenih značilnosti je iz nekaterih Bobbiovih del mogoče razbrati, da mora imeti demokratična država naslednjo minimalno vsebino :

- a) jamstvo osnovnih človekovih pravic;
- b) obstoj več partij v medsebojni konkurenci;
- c) volitve s splošno glasovalno pravico v pravih razmikih;

- d) kolektivne ali usklajene odločitve (v konsociativni demokraciji ali v neokorporativnem sistemu) ali sprejete z večinskim odločanjem;
- f) demokratična država ima lahko demokracijo samo, če je pluralistična država (Bobbio, 1990: 59).

Toda tudi te minimalne vsebine niso dovolj za nastanek in obstoj demokratične države. Niso dovolj le rešitve znotraj države. Vse dokler demokratična država živi v neki skupnosti držav, v kateri so tudi nedemokratične države, države, ki ogrožajo mir, je režim demokratične države režim nepopolne demokracije. "Ideja starega Kanta, za katerega je bil predhodni pogoj permanentnega miru, drugačnega od tistega na pokopališčih, da imajo vse države tisto obliko vladavine, v kateri je za odločitev o vojni potrebno soglasje državljanov, ni bila "sen nekega vizionarja". To je bilo predvidevanje, narejeno v obliki "če - potem". Toda, tisti "če" - "če bi bile vse države republikanske", je lahko za zdaj samo predmet želja (Bobbio, 1990: 96).

Vlado Gerič, absolvent politologije na FDV Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- BOBBIO, Norberto, **La teoria delle forme di governo nella storia del pensiero politico**, G. Giappichelli, Editore, Torino 1976.
- BOBBIO, Norberto, **Liberalizem i demokracija**, Erazmus, Novi Liber Zagreb, Zagreb 1992.
- MILIŠIĆ, Davor; "Žvakača guma liberalizma", **Nedeljna Dalmacija**, 27. 5. 1992, str. 19.
- BOBBIO, Norberto, **L'utopia capovolta**, La stampa, 1990 Torino
- BOBBIO, Norberto, **Budučnost demokratije**, Filip Višnjić, 1990 Beograd
- BOBBIO, N., Matteucci, N., Pasquino, G., **Dizionario di politica**, "Democrazia", TEA "I Dizionari" UTET 1990, Torino
- BOBBIO, Norberto, **Il terzo assente**, Edizioni Sonda, 1989, Torino